

Міністерство освіти і науки України

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ІВАЩЕНКО Альона Ігорівна

УДК 159.923.2:378.147:159-051

**ПРОФЕСІЙНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК МЕХАНІЗМ САМОРОЗВИТКУ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі менеджменту освіти та практичної психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
БУЛАХ Ірина Сергіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
декан факультету психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Кузікова Світлана Борисівна,
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка,
завідувач кафедри психології;

кандидат психологічних наук,
Романова Юлія Владиславівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри соціальної психології.

Захист відбудеться «23» жовтня 2020 року о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «22» вересня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку нашої держави відбувається стрімка трансформація суспільного, економічного та духовного життя. Постійно зростають вимоги до рівня професійності фахівців, їх готовності до виконання інноваційних завдань. У зв'язку з цим викликом часу стає створення умов для максимального розкриття потенціалу кожної людини, сприяння її безперервному саморозвитку, самовизначенню та самореалізації. З огляду на вище означене, нагальним завданням вищої школи в умовах соціальних змін є переосмислення концептуальних наукових положень до професійної підготовки майбутніх психологів. Адже в ситуації складних запитів сьогодення цей процес має бути спрямований насамперед на забезпечення здатності до самоосвіти, активної, якісної та творчої реалізації професійних функцій. Для цього варто навчити студентську молодь адекватним засобам самовираження, саморозвитку, протидії професійним деформаціям, що, в свою чергу, актуалізує проблему формування професійної рефлексії особистості майбутніх психологів у процесі їхньої фахової підготовки.

У психологічній науці стрімко зростає інтерес вчених до вивчення проблеми саморозвитку та рефлексії. Науковці активно досліджували процеси суб'єктивного розвитку і саморозвитку особистості в ході реалізації професійно-орієнтованої діяльності (І. Бех, І. Булах, С. Максименко); вивчали ці процеси як засоби професійного самовдосконалення людини (О. Власова, О. Сергєєнкова, В. Сластьонін,); описували специфіку етапів професійного становлення майбутнього фахівця (О. Бодальов, А. Гапоненко); вирішували питання про особистісні та професійні особливості практичного психолога, його професійну ідентифікацію (Г. Абрамова, В. Панок); займались пошуками механізмів саморозвитку майбутніх фахівців (Н. Пейсахов, О. Штепа); визначали як основні психологічні механізми саморозвитку особистості інтеріоризацію, ідентифікацію, інтерналізацію, рефлексію, екстеріоризацію (С. Кузікова).

Вченими висувались припущення, що саме рефлексія може бути ефективним механізмом саморозвитку особистості (С. Кузікова, М. Савчин), оскільки від неї залежить успішність оволодіння і виконання людиною трудової діяльності (Б. Вульфів, Е. Зеєр). Дослідники інтерпретували рефлексію як механізм міжособистісного пізнання і організації взаємодії в складних, конфліктних ситуаціях, а також у процесі безперервного навчання дорослих людей (М. Аргайл, Г. Улунова); як механізм проектування життєвого шляху особистості (О. Гриньова) та розвитку ключових компетентностей фахівця в процесі корпоративного навчання (В. Помилуйко).

Останнім часом науковці більш ґрунтовно почали досліджувати професійну рефлексію як властивість особистості, яка сприяє формуванню знань, умінь і навичок, необхідних для професійної діяльності (Л. Мітіна, В. Шадріков). Вчені також прагнули довести, що розвинена професійна рефлексія стимулює самоактуалізацію фахівця (Н. Пов'якель, Т. Шевченко). Проте наукових розробок щодо впливу професійної рефлексії на саморозвиток майбутніх психологів не виявлено. Тоді як проведення такого дослідження сприятиме розв'язанню завдань

підготовки психологів до ефективної професійної діяльності. Актуальність проблеми, практична значущість і недостатній рівень її розробленості визначили вибір теми дослідження: «Професійна рефлексія як механізм саморозвитку майбутніх психологів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами дослідження.

Дисертаційне дослідження входить до плану наукових робіт кафедри менеджменту освіти та практичної психології педагогічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Тема дисертації затверджена вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 6 від 11 лютого 2015 року) та Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 24 березня 2015 року).

Мета дослідження полягала в теоретико-емпіричному вивченні сутності саморозвитку й структури професійної рефлексії та особливостей її впливу як механізму на процес саморозвитку майбутніх психологів, розробці і впровадженні психологічного супроводу активізації становлення професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх фахівців.

Основу нашого дослідження складає *припущення* про те, що підвищення ефективності розвитку структурних компонентів (когнітивно-інформаційного, мотиваційно-ціннісного та регулятивно-поведінкового) професійної рефлексії, сприятиме потенціалу її розвинутості, а це, в свою чергу, стимулюватиме професійний саморозвиток майбутніх психологів.

Відповідно до мети дослідження були поставлені наступні **завдання**:

- 1) здійснити теоретичний аналіз дослідження саморозвитку майбутніх психологів, його психологічних механізмів, рефлексії, як одного із таких механізмів, та професійної рефлексії в контексті розвитку й саморозвитку майбутніх психологів;
- 2) підібрати психодіагностичний інструментарій для дослідження саморозвитку та професійної рефлексії майбутніх психологів, обґрунтувати їх критерії, визначити якісні і кількісні показники та рівні розвитку.
- 3) емпірично дослідити особливості саморозвитку й професійної рефлексії та проаналізувати показники їх взаємозв'язку і виявити вплив професійної рефлексії як механізму на саморозвиток майбутніх психологів;
- 4) розробити та експериментально перевірити ефективність психологічного супроводу активізації становлення професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів.

Об'єкт дослідження – саморозвиток особистості майбутнього психолога.

Предмет дослідження – професійна рефлексія як механізм саморозвитку майбутнього психолога.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз, систематизація та узагальнення наукової філософської та психолого-педагогічної літератури з проблем дослідження; *емпіричні:* психологічне тестування, констатувальний та формувальний експерименти, конструювання психологічних завдань, проблемних ситуацій; систематизація та узагальнення якісних та кількісних даних дослідження;

спостереження; анкетування; *статистичні*: обробка експериментально отриманих даних здійснювалась за допомогою версії 23.0.0.0 комп'ютерної програми IBM Statistical Package for the Social Science (SPSS) for Windows з використанням методів параметричної статистики (t-критерій Стюдента, коефіцієнт кореляції Пірсона).

База дослідження. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, Рівненський державний гуманітарний університет.

Загальну вибірку в процесі дослідження склали 186 майбутніх психологів II-IV курсів.

Наукова новизна та теоретична значущість дисертаційної роботи:

- *вперше* визначено психологічний зміст і сутність понять «саморозвиток майбутніх психологів» та «професійна рефлексія майбутніх психологів»; виокремлено структурні компоненти та складники – когнітивно-інформаційний (професійні знання, вміння, якості), мотиваційно-ціннісний (мотивація до майбутньої професії, емоційно-ціннісне ставлення до неї, ціннісне її прийняття) та регулятивно-поведінковий (професійна саморегуляція, самоефективність, готовність до професійної самореалізації) професійної рефлексії; теоретично доведено, що професійна рефлексія є механізмом саморозвитку майбутнього фахівця, сконструйовано її психологічну модель; емпірично досліджено психологічні особливості професійної рефлексії та саморозвитку майбутніх психологів, обґрунтовано критерії (досконале володіння теоретичними знаннями, сформовані професійні якості й вміння, вмотивованість і ціннісне ставлення до майбутньої професії, готовність до реалізації власних професійних планів) професійної рефлексії та саморозвитку (самоосвіта, самопізнання, мотивація до ціннісного самоставлення, самооцінка себе як психолога, самовдосконалення професійної діяльності), якісні та кількісні показники і рівні (високий, середній, низький) досліджуваних феноменів; доведено взаємозв'язок між саморозвитком й професійною рефлексією та вплив останньої на саморозвиток майбутніх психологів; розроблено, апробовано та доведено ефективність розвивальної програми та соціально-психологічного тренінгу підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів;

- *поглиблено та розширено* уявлення про змістове навантаження та структуру професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів;

- *набула подальшого розвитку система* знань про професійну рефлексію та саморозвиток особистості.

Практична значущість одержаних результатів роботи полягає у тому, що обґрунтовані та впроваджені система психологічної діагностики професійної рефлексії та саморозвитку майбутніх психологів, модель активізації професійної рефлексії як механізму саморозвитку, розвивальна програма й соціально-психологічний тренінг підвищення її потенціалу можуть бути використані в практиці роботи викладачів ЗВО з метою формування у студентів розуміння значущості професійної рефлексії для успішного саморозвитку в професії; у процесі

вивчення навчальних дисциплін «Загальна психологія», «Вступ до спеціальності», «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Психологія особистості».

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження доповідались та отримали схвалення на семи міжнародних науково-практичних конференціях; двох всеукраїнських конференціях; звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, 2014-2018); засіданнях кафедри менеджменту освіти та практичної психології (2014-2018).

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в навчально-виховний процес ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (довідка № 262 від 04.05.2020), Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (довідка № 925/1 від 11.03.2020), Рівненського гуманітарного університету (довідка № 01-12/32 від 21.04.2020).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 16 публікаціях: 5 у вітчизняних фахових виданнях, 2 у зарубіжних фахових виданнях, 9 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлена логікою дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (211 найменувань, з них 6 іноземною мовою), додатків. Основний зміст дисертації викладений на 179 сторінках комп'ютерного набору, містить 12 таблиць та 15 рисунків загальним обсягом 14 сторінок. Загальний обсяг дисертації – 243 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтована актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, розкрито новизну, теоретичну та практичну значущість роботи, наведені відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження, подана інформація про обсяг та структуру роботи.

У першому розділі – «Теоретичні засади дослідження рефлексії та саморозвитку особистості юнацького віку» – здійснено теоретичний аналіз саморозвитку особистості; проаналізовано психологічні механізми зазначеного процесу; презентовано рефлексію як механізм саморозвитку особистості юнацького віку; показано вплив професійної рефлексії на розвиток та саморозвиток майбутніх психологів.

Як показав історико-теоретичний аналіз проблеми саморозвитку, ґрунтовним його дослідженням займалися як зарубіжні, так і вітчизняні психологи. К. Юнг вважав, що саморозвиток – це процес пошуку людиною духовних цінностей, сенсу життя та прагнення реалізувати власні творчі здібності. Л. Виготський вивчав внутрішню структуру саморозвитку, саме він вперше почав розглядати його як механізм переходу можливостей у реальні дії. За поглядами С.Рубінштейна, саморозвиток є осмисленим самозмінюванням особистості, її вершинним рівнем розвитку, метою життя та найвищою цінністю існування. С. Максименко розглядав саморозвиток як процес, в ході якого людина, відповідно до поставленої життєвої мети, свідомо «виробляє» у себе не лише певні якості, навички, вміння, а й формує

свою особистість. Отже, саморозвиток є саморухом особистості, інтеграцією соціального і особистісного, процесом свідомого самоформування людиною себе як особистості. У свою чергу, професійний саморозвиток є важливою умовою успішного професійного становлення фахівця і являє собою, на думку Н. Панової, безперервний, свідомий, цілеспрямований процес набуття професійних знань, умінь, професійно-важливих якостей та здібностей, що є умовою активізації майстерності й досвіду з метою особистісного та професійного самовдосконалення.

Оскільки саморозвиток є процесом усвідомленим і цілеспрямованим, то особистість можна вважати суб'єктом власного саморозвитку, тому актуальним завданням було окреслити механізми його ефективного перебігу. Проблема психологічних механізмів саморозвитку особистості займає одне із чільних місць у зарубіжній та вітчизняній психології. Так, А. Маслоу вбачав механізм саморозвитку в бажанні людини задовольнити базові та вищі потреби. У свою чергу Е. Еріксон вважав, що таким механізмом є прагнення особистості визначати мету та досягати бажаного, знайти сенс життя й долати життєві кризи. За науковою позицією Л. Когана, механізмом саморозвитку є здатність людини до саморегуляції, тоді як Л. Блінов пов'язував його з прагненням до самоприйняття та самопрогнозування. О. Штепа доводила, що рушієм саморозвитку людини є життєвий досвід, перешкоди та труднощі, які, насправді, виступають як неусвідомлювані, нереалізовані потреби, а також – це внутрішня мудрість людини як ціннісне ставлення до самої себе. Отже, в результаті теоретичного аналізу низки наукових праць було з'ясовано, що існують різні точки зору щодо механізмів саморозвитку. Проте для нашого дослідження особливий інтерес викликають погляди вчених, які рядоположно, разом з власними науковими пошуками, вказували, що рефлексія може виступати механізмом саморозвитку особистості.

Важливою для нас стала наукова позиція С. Кузікової, яка довела, що рефлексія є одним із механізмів саморозвитку особистості. Вчена зазначала, що лише свідомо опрацьовані людиною особистісні риси, стани або форми поведінки можуть бути трансформовані та самозмінені на її користь. При цьому, найбільшій актуальності набуває розвиток рефлексії саме в юнацькому віці.

Більшість психологів робили акцент на проблемі розвитку професійної рефлексії юнаків саме під час навчання у ЗВО. Від рефлексії, як вважав Д. Шон, залежить успішність в оволодінні та виконанні людиною професійної діяльності. У свою чергу, О. Рукавішнікова теж вивчала професійну рефлексію і припускала, що вона є психологічним механізмом самовдосконалення особистості, завдяки якому відбувається самоактуалізація фахівця. За поглядами Л. Мітіної, саме професійна рефлексія є невід'ємною складовою у психограмі низки професій, адже вона стимулює формування багатьох професійних якостей у студентської молоді. На думку М. Д'яченка та Л. Кандибовича, професійна рефлексія сприяє глибшому осмисленню власних дій і, тим самим, посилює психологічну готовність майбутнього фахівця до професійної діяльності.

За результатами вивчення наукових праць було констатовано, що поняття «професійна рефлексія» має таке змістове навантаження: це інтегральне, динамічне утворення, яке спрямоване на розвиток можливостей власного «Я» та сприяє

успішності професійної діяльності особистості (М. Романова); важливий складник індивідуального ресурсу особистості, що стимулює розвиток професійних знань, нахилів, мотивів, компетенцій та сприяє професійній ідентичності майбутнього фахівця (М. Косцова). Враховуючи наукові позиції вчених, ми сформулювали наступне визначення цього терміну: професійна рефлексія – це психологічний механізм професійного самовдосконалення завдяки осмисленню особистістю можливостей власного «Я» з позиції фахівця та співвіднесення їх з вимогами обраної професії, на основі чого стає можливим її саморозвиток як професіонала.

Узагальнивши наукові погляди низки дослідників, було виділено компоненти професійної рефлексії, а саме: когнітивно-інформаційний (М. Д'яченко, Л. Кандибович), мотиваційно-ціннісний (М. Косцова), регулятивно-поведінковий (М. Романова). Крім того, до кожного компонента були виокремлені та обґрунтовані складники. До когнітивно-інформаційного компонента належать професійні знання (Т. Дуткевич, В. Панок), професійні якості (Р. Джордж, В. Карандашев), професійні вміння (Т. Дуткевич, М. Романова). Мотиваційно-ціннісний – включає в себе професійну мотивацію (В. Волкова, О. Хромишева), емоційно-ціннісне ставлення до професії (Е. Каліцький), ціннісне прийняття професії (О. Денисова). Регулятивно-поведінковий – містить професійну саморегуляцію (А. Белошицький, М. Гринців), професійну самоефективність (А. Бандура, М. Гайдар), готовність до самореалізації в професійній діяльності (О. Гаврилова, К. Гарбузова). На підставі виокремлених структурних компонентів було сконструйовано модель професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів.

Означені положення було покладено в основу емпіричного дослідження професійної рефлексії в контексті саморозвитку та вивчення специфіки її впливу на саморозвиток майбутніх психологів.

У другому розділі – здійснено психодіагностичне вивчення особливостей та взаємозв'язку саморозвитку та професійної рефлексії майбутніх психологів.

Завданнями емпіричного дослідження було підібрати й апробувати психодіагностичний інструментарій для дослідження саморозвитку та професійної рефлексії майбутніх психологів; обґрунтувати критерії, визначити якісні і кількісні показники й рівні їх розвитку; емпірично дослідити особливості саморозвитку і професійної рефлексії та проаналізувати показники їх взаємозв'язку і виявити вплив професійної рефлексії як механізму на саморозвиток майбутніх психологів. У ході констатувального експерименту прийняли участь 186 студентів (майбутніх психологів II-IV курсів).

На початку дослідницької роботи нами було здійснено психодіагностичне дослідження *рівня саморозвитку* майбутніх психологів шляхом використання методики «Діагностика рівня саморозвитку» (авт. Л. Бережнова). *Високий* – діагностовано у 7,53% респондентів. Вони вірять у самих себе як у майбутніх психологів, мають сильну внутрішню мотивацію до отримання професійних знань та практичних навичок роботи, орієнтовані на підвищення власних професійних компетенцій та активно займаються самоосвітою, у перспективі прагнуть досягти самодостатності в професії. *Середній* – констатовано у 56,45% майбутніх психологів. Вони занадто впевнені в самих собі як у професіоналах, для них

властива як внутрішня, так і зовнішня мотивація до навчальної та професійної діяльності, їм важливі не лише знання, але й схвалення та матеріальні винагороди, тому їх активність щодо самоосвіти залежить від значущої для них ситуації, хочуть самоздійснитися в професії. *Низький* – виявлено у 36,02% досліджуваних. Вони невпевнені у правильності вибору професії, в навчанні можуть перебільшувати свою професійну обізнаність і зменшувати власні недоліки, виявляють слабку мотивацію до навчання, їм не цікаво отримувати нову інформацію та практичний досвід, тому самоосвітою займаються досить рідко.

За результатами проведеного теоретичного та емпіричного дослідження обґрунтовано критерії саморозвитку майбутніх психологів: самоосвіта, самопізнання (Л. Бережнова, В. Павлов, Л. Терлецька); мотивація до ціннісного самоставлення, самооцінки себе як психолога (І. Бех, Г. Костюк); самовдосконалення професійної діяльності (О. Власова, Н. Ковальчук, Н. Панова). Схарактеризовано також показники та рівні (високий, середній, низький) саморозвитку майбутніх психологів.

Таким чином, спираючись на вище зазначене, ми вважаємо, що саморозвиток майбутніх психологів – це усвідомлений, відрефлексований і самокерований процес, який базується на їх прагненні до пізнання себе, суб'єктивній зацікавленості професією, вмотивованості до набуття фахових компетентностей, стремлінні займатися самоосвітою, потребі у професійному самовдосконаленні та самоздійсненні.

Особливості розвитку професійної рефлексії вивчались за трьома компонентами. Спираючись на результати отримані за *когнітивно-інформаційним*, шляхом застосування методу експертних оцінок (авт. Л. Ярощук), можемо стверджувати, що в майбутніх психологів *високий рівень загальнопсихологічних знань* констатовано у 32,80%. Вони володіють знаннями про особливості розвитку психіки й свідомості, пізнавальних психічних процесів, емоційно-вольової сфери та індивідуально-психологічних властивостей і здібностей особистості. *Середній рівень загальнопсихологічних знань* властивий 51,07% респондентів, вони орієнтуються в регуляторних, емоційних, пізнавальних процесах та розвитку психіки, однак інколи не здатні чітко інтерпретувати базові поняття. *Низький показник загальнопсихологічних знань* визначено у 16,13% студентів, їм важко орієнтуватись у більшості тем з психології та психологічних термінах, можуть поверхово пояснювати сутність психічних процесів, станів та властивостей людини.

У процесі дослідження ми виокремили професійно важливі якості майбутніх психологів, а саме: комунікативна адаптивність, емпатія і толерантність. Після проведення тесту-опитувальника «Діагностика соціально-комунікативної компетенції» (авт. С. Нужнова), *високий рівень соціально-комунікативної адаптивності* виявлено у 11,29%, *толерантності* – у 8,06% студентів. Вони гнучкі у спілкуванні, здатні взаємодіяти з різними людьми, з легкістю адаптуються до змінних обставин, впевнені у собі; можуть сприймати без агресії думки і позиції інших, навіть, якщо ті відрізняються від їхніх, терпимі до чужого способу життя, поведінки та ідей, згладжують неприємні враження у разі зіткнення інтересів. *Середній рівень соціально-комунікативної адаптивності* було виявлено у 69,35 %,

толерантності – у 61,82 %. Майбутні психологи здатні вдало варіювати власною поведінкою для встановлення взаєморозуміння у спілкуванні, проте час від часу в нестандартних ситуаціях, їм складно не втратити впевненість у собі; тактовні, шанобливо ставляться до думок та поглядів інших відносно різних життєвих ситуацій, однак, у конфліктній ситуації їм складно знайти альтернативне рішення. *Низький рівень соціально-комунікативної адаптивності* констатовано у 19,35%, *толерантності* – у 30,11% студентів. Вони мають труднощі у встановленні контакту з співрозмовниками, оскільки не вистачає впевненості в собі, також їм важко зорієнтуватись у нешаблонних ситуаціях; схильні «підлаштовувати» оточення під себе, їм складно прийняти та зрозуміти світогляд, спосіб життя інших, схильні до негативних проявів, спрямованих проти тих, чиї уподобання викликають їх несхвалення.

Далі ми вивчали *професійні вміння* майбутніх психологів за допомогою методики «Оцінна карта самоаналізу та самооцінки професійних умінь майбутніх психологів» (авт. А. Іващенко). Результати дослідження свідчать, що 3,76% майбутніх психологів мають *високий рівень*, вони здатні швидко налагоджувати конструктивні контакти з людьми, методично правильно проводити та інтерпретувати психодіагностичні методики, організовувати та реалізовувати психологічне дослідження, передавати іншим знання, отримані в процесі професійного навчання, проектувати власні професійні цілі та досягати їх. *Середній рівень* мають 74,30% досліджуваних, їм легко вибудовувати діалог з різними людьми, проте ще складно використовувати техніки вербального та невербального спілкування; правильно організовують і проводять психодіагностику, хоча інтерпретація результатів ще викликає незначні труднощі; уміють проводити психологічне дослідження, втім інколи є складнощі з узагальненням отриманих матеріалів; при цьому володіють умінням навчати інших, але не завжди технічно правильно застосовують інноваційні технології в процесі організації навчання; можуть планувати власну професійну діяльність, хоча з реалізацією планів ще можуть виникати труднощі. *Низький рівень* продемонстрували 21,94% студентів, їм часто не вдається налагоджувати контакти з окремими людьми, обирати діагностичні методи, адекватні поставленим завданням, складно визначати мету дослідження, недостатньо знань та досвіду, щоб навчати інших, можуть ставити професійні цілі, проте не прагнуть досягати їх.

Таким чином, результати, отримані за цим компонентом, свідчать про те, що майбутні психологи на різному рівні усвідомлюють вимоги, які існують в обраній професії. Ці студенти не завжди прагнуть збагачувати власні професійні знання, удосконалювати професійні якості та вміння потрібні для ефективної професійної діяльності, а це може знизити позитивну роль у становленні їх професійної рефлексії та професійного саморозвитку.

Вивчення *мотиваційно-ціннісного компонента* професійної рефлексії майбутніх психологів ми здійснили на основі дослідження *мотивації до майбутньої професійної діяльності* за допомогою методики «Мотивація професійної діяльності» (авт. К. Замфір, модиф. А. Реана). *Високий рівень* виявлено у 10,22% осіб. Їх цікавить професійна діяльність сама по собі, а не зовнішні заохочення чи

винагороди за досягнення в ній, студенти зацікавлені в оволодінні професією, прагнуть отримувати професійні знання, все це стимулює активізацію пізнавальних процесів та сприяє зростанню їх потенціалу. *Середній рівень* констатовано у 55,91% респондентів, вони гарно навчаються, збагачують свої знання, вдосконалюють вміння й навички, прагнуть розвиватись у професії заради того, щоб отримувати схвалення від інших, їм важливо одержувати стипендію та усвідомлювати, що професія є престижною і затребуваною в суспільстві, це дещо заважає розвитку їх творчого потенціалу. *Низький рівень* мають 33,87%. У цих досліджуваних відсутнє прагнення досягати успіху в навчанні, їм властиве слабе бажання до особистісного розвитку й набуття компетенцій в обраній професії, страх критики та покарання сприяють зростанню напруги й зниженню креативності.

Після психодіагностичного вивчення *емоційно-ціннісного ставлення* майбутніх психологів до професії шляхом використання опитувальника «Діагностика професійної ідентичності студентів-майбутніх психологів» (авт. У. Родигіна), ми виявили, що *позитивні емоції* стосовно неї переважають у 44,08%. Обрана професія цілком задовольняє всі їх життєві потреби та запити, студенти радіють від думок про майбутню кар'єру в психології, вважають, що навчання за обраною спеціальністю сприяє їх саморозвитку, особистісній та професійній самореалізації. *Нейтральні емоції* стосовно майбутньої професії властиві 32,26%. Вони ще не зовсім визначились чи подобається їм психологія, дуже обережно роблять прогнози на майбутнє, однак із задоволенням виконують професійні завдання, набувають нових професійних знань та вмінь, проте обрану професію поки що сприймають швидше як засіб для заробітку грошей, а не як можливість саморозвитку та самореалізації в майбутньому. *Негативні емоції* до професії простежуються у 23,65% респондентів, на їхню думку, обрана спеціальність не відповідає очікуванням та є не досить перспективною для них, вважають, що їм складно буде самореалізуватися в ній.

Для дослідження рівня *ціннісного прийняття професії* ми визначили ціннісні ставлення майбутніх психологів до «клієнта», «кваліфікованого психолога нашого часу» і «професії психолог» та використали проєктивний метод «Колірний тест ставлень» (авт. Є. Бажин, О. Еткінд). *Позитивно ставляться до клієнта* 44,09%, *кваліфікованого психолога нашого часу* – 43,54%, *професії* – 45,69% респондентів. Для них властиве прагнення отримати практичний досвід роботи з клієнтом, вважають, що лише у тісній взаємодії з ним можна розвиватись та досягати успіху як психолог; мають взірець для наслідування в образі провідних психологів нашого часу, у прагненні наблизитись до ідеалу вони набувають нових професійних компетенцій і саморозвиваються в обраній професії; люблять її та хочуть реалізовуватись саме в психології. *Нейтральне ставлення до клієнта* виявилось у 33,87%, *кваліфікованого психолога нашого часу* – у 36,03%, *професії* – у 22,04% майбутніх психологів, вони мисленнево дистанціюються від майбутнього клієнта, теоретично готові до роботи з ним, але емоційно ні; цікавляться визначними психологами, їхнім внеском у психологію, життєвим та професійним шляхом, проте кумирів для наслідування ще не мають; знаходяться на шляху до прийняття професії, у них починає з'являтися інтерес до неї та усвідомлення її важливого

значення в суспільстві. *Негативно до клієнта* ставляться 22,04%, *кваліфікованого психолога нашого часу* – 20,43%, *професії* – 32,25 % досліджуваних, вони відчують страх та невпевненість, що можуть допомогти клієнту; мало цікавляться відомими вченими-психологами, бо не розуміють навіщо шукати приклад для наслідування; вважають, що помилились з вибором, тому знаходяться в пошуку прийнятного для них професійного шляху.

Вважаємо, що через суттєву різницю у рівнях розвитку складників цього компонента, варто звернути на нього особливу увагу під час формувального експерименту, адже його сформованість у майбутніх психологів забезпечуватиме глибше усвідомлення ними своїх професійних мотивів, становлення професійної позиції та засвоєння професійних цінностей, які й будуть орієнтирами для їх успішного професійного саморозвитку.

Регулятивно-поведінковий компонент ми почали досліджувати з *професійної самоефективності* майбутніх психологів за допомогою методики «Діагностика сформованості умінь саморегуляції діяльності» (авт. О. Осницький). *Високий рівень самоефективності* діагностовано у 6,45%. Вони захоплюються своєю професією, впевнені у тому, що мають необхідний потенціал для реалізації в ній, ставлять цілі й докладають максимум зусиль для їх досягнення, усвідомлюють власні недоліки та знають як їх виправити. *Середній рівень самоефективності* констатовано у 61,29% студентів, які свідомо обрали професію та розуміють, що можуть успішно застосовувати отримані в процесі навчання узагальнені знання, професійні якості, вміння, мають мету й прагнуть її досягти, проте ще недостатньо впевнені у собі та своїх силах. Виявлено *низький рівень самоефективності* у 32,26% досліджуваних. Ці студенти не впевнені, що психологія є їх покликанням, у них недостатня теоретична база та мало практичного досвіду, їм складно ставити професійні цілі й розробляти стратегію їх досягнення.

Вивчивши *професійну саморегуляцію* майбутніх психологів за допомогою «Тесту визначення рівня самоефективності» (авт. М. Шеєр, Дж. Маддукс, модиф. Л. Бояринцева), ми виявили, що *високий рівень* спостерігається у 6,45%. Ці досліджувані ініціативні та відповідальні, впевнені у собі та своїх силах, психологічно стійкі, їх дії впорядковані, вони схильні до деталізації та практичної реалізації намірів, можуть сформулювати мету, утримувати її в свідомості, змодельовати умови її досягнення та, за потреби, скорегувати. *Середній рівень* продемонстрували 63,98% респондентів, це свідчить про те, що вони енергійні, старанні, мають стійке переконання, що можуть якісно виконувати професійну діяльність і свідомо регулювати свої дії, здатні до цілепокладання та планування практичної діяльності, проте їм складно спрогнозувати наслідки і виробити стратегію досягнення поставленої мети. *Низький рівень* мають 29,57% досліджуваних. Для них властивою є інертність, їм важко усвідомити, що вони несуть відповідальність за свої дії, постійно сумніваються у власній компетентності, тому їм притаманна нестійкість у регуляції власної діяльності, намагаються ставити перед собою професійні цілі, однак їм складно їх утримувати в пам'яті та важко досягти.

Після проведення методики «Тип та рівень професійної самореалізації» (авт. О. Гаврилова, модиф. А. Іващенко), нами було констатовано, що 16,67% майбутніх психологів мають *високий рівень готовності до професійної самореалізації*. Такі студенти цілком впевнені у правильності вибору майбутньої професії, їх дії під час виробничих практик свідомі та цілеспрямовані, вони розуміють свої рольові позиції у професії, підтримують її принципи і норми, все це сприяє активізації їхнього прагнення до саморозвитку. *Середній рівень* діагностовано у 75,27% студентів. Вони свідомо обрали спеціальність «Психологія». Проходячи виробничі практики, студенти ставлять перед собою мету і докладають зусиль аби її досягти, отримуючи та відшліфовуючи, тим самим, практичні навички роботи, однак часто схильні ставити інтереси інших людей на перший план, тим самим нівелюючи власні цілі та саморозвиток. *Низький рівень* продемонстрували 8,06%. Ці учасники експерименту не впевнені у тому, що зробили вірний вибір професії. На виробничих практиках вони працюють виключно за розробленим методистом планом, пропонувані професійні завдання швидше обтяжують їх, ніж зацікавлюють, за можливості намагаються уникати їх виконання.

Таким чином, результати отримані за цим компонентом, свідчать про те, що значній частині досліджуваних варто працювати над підвищенням показників за означеними складниками, це сприятиме їх усвідомленню себе як майбутніх професіоналів, які здатні використовувати власні професійні компетенції, свідомо скеровувати дії на виконання поставлених професійних завдань, критично оцінювати свою професійну готовність до практичної діяльності за фахом, що буде стимулювати прагнення до саморозвитку в професійній діяльності.

Узагальнивши результати наших теоретичних та експериментальних доробок, ми обґрунтували наступні критерії професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів: вмотивованість та ціннісне ставлення до майбутньої професії (О. Денисова, Е. Каліцький); досконале володіння теоретичними знаннями, сформовані професійні якості та вміння (Т. Дуткевич, Р. Джордж і Т. Крістіані, Л. Куликова, В. Карандашев, В. Панок); готовність до реалізації власних професійних планів (А. Бандура, А. Белошпицький, Є. Гаврилова, О. Тринова) та визначили її показники й рівні (високий, середній, низький).

За результатами кореляційного аналізу на основі методів математичної статистики ми виявили і проаналізували взаємозв'язки між виокремленими складниками професійної рефлексії та саморозвитком майбутніх психологів. Ці взаємозв'язки є свідченням того, які складники найбільше, а які найменше впливають на саморозвиток особистості майбутнього психолога. Як констатовано, найбільший вплив на «професійний саморозвиток» мають такі складники професійної рефлексії як «професійні якості» ($r=0,76$; $p\leq 0,01$), «мотивація до майбутньої професії» ($r=0,76$; $p\leq 0,01$), «емоційно-ціннісне ставлення до професії» ($r=0,78$; $p\leq 0,01$), «професійна самоефективність» ($r=0,75$; $p\leq 0,01$) та «професійна саморегуляція» ($r=0,78$; $p\leq 0,01$). Помірна та слабка кореляція констатована між «професійним саморозвитком» та такими складниками професійної рефлексії як «професійні вміння» ($r=0,64$; $p\leq 0,01$), «ціннісне прийняття професії» ($r=0,51$; $p\leq 0,01$), «готовність до професійної самореалізації» ($r=0,62$; $p\leq 0,01$) та найслабший

взаємозв'язок з «професійними знаннями» ($r=0,30$; $p \leq 0,05$).

Таким чином, вважаємо, що для більш активного, планомірного та цілеспрямованого процесу професійного саморозвитку майбутніх психологів варто підвищити ефективність впливу психологічних засобів на розвиток професійної рефлексії, особливо акцент поставити на зростанні потенціалу «професійних знань», «ціннісного прийняття професії» й «готовності до професійної самореалізації». Отже, якісні та кількісні дані, отримані в результаті констатувального експерименту, засвідчили необхідність розробки психологічного супроводу з метою активізації професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів.

У третьому розділі – *«Психологічний супровід активізації професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів»* – обґрунтовано та презентовано модель, програму та соціально-психологічний тренінг підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів; проаналізовано динаміку професійної рефлексії й саморозвитку досліджуваних, розроблено методичні рекомендації викладачам та практичним психологам ЗВО щодо становлення професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів.

Формувальний експеримент проводився зі студентами психологічних спеціальностей II-IV курсів ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Всього у ньому взяли участь 67 майбутніх фахівців: 33 досліджуваних увійшли до експериментальної групи і 34 – до контрольної. Враховуючи особливості розвитку досліджуваних феноменів, ми сконструювали модель підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів. Для реалізації моделі нами була розроблена розвивальна програма, що відображена на рис. 1.

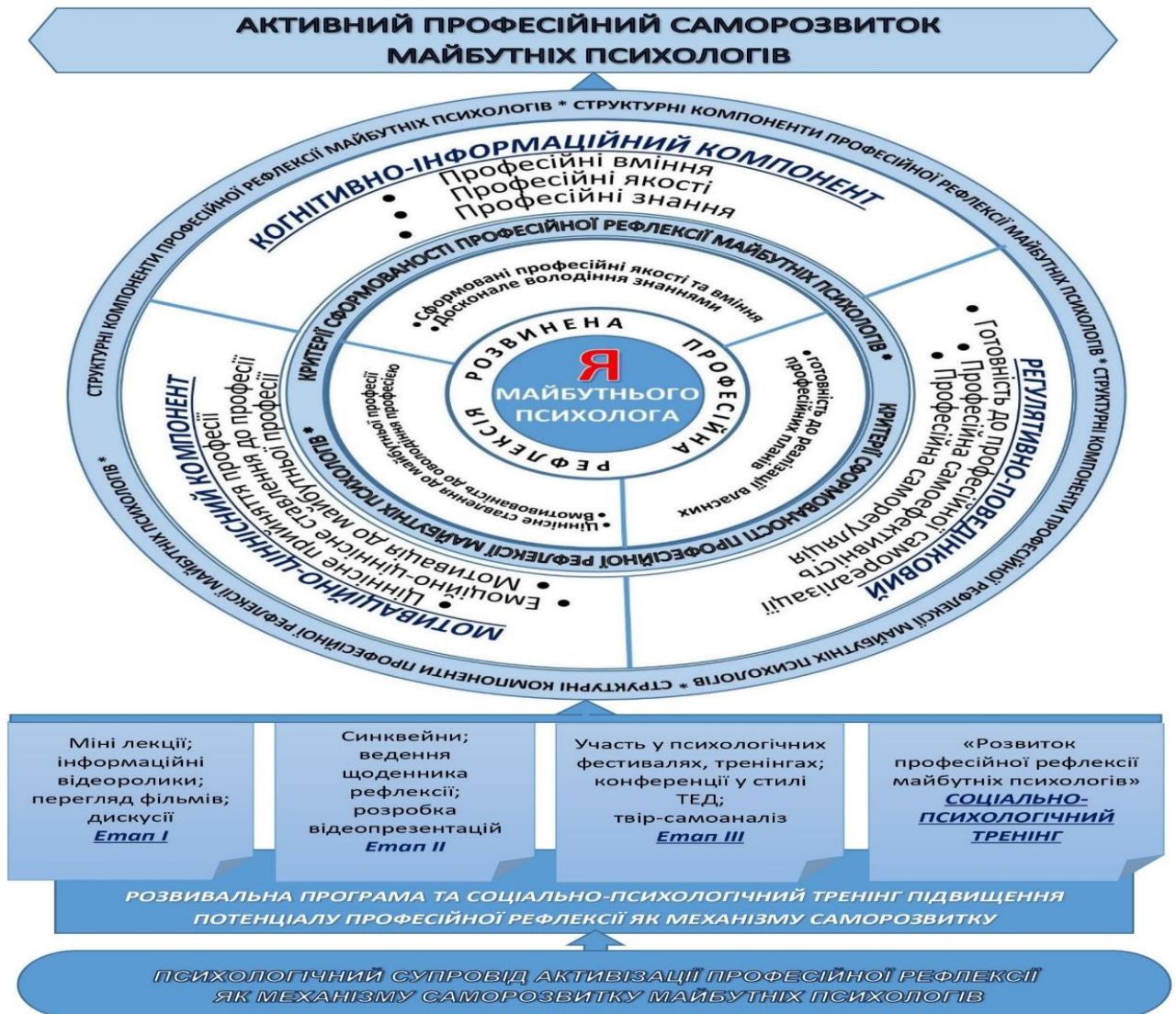

Рис. 1. Психологічний супровід активізації професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів

Методологічним підґрунтям стали вихідні положення особистісно-орієнтованого підходу до розвитку особистості, обґрунтованого І. Бехом. Основна ідея, яка покладалась у програму полягала в моделюванні психологічних ситуацій, особистісних позицій студентів як майбутніх фахівців, вирішенні практичних завдань, вправ та ситуацій тощо.

Ефективності становлення професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів сприяло поетапне впровадження психологічного супроводу впродовж 2017-2018 навчального року. У запропонованих нижче заходах участь приймали лише студенти експериментальної групи. Завданнями розвивальної програми стали наступні: набуття майбутніми психологами розуміння термінів «професійна рефлексія» та «професійний саморозвиток»; поглиблення їх знань щодо способів і прийомів ефективного використання професійної рефлексії у взаємодіях; актуалізація ціннісного ставлення до себе з позиції «Я-студент»; посилення у досліджуваних розвитку позиції «Я-майбутній психолог». Зміст означеної розвивальної програми було реалізовано упродовж трьох етапів. *Перший* був спрямований на осмислення студентами сутності понять «професійна рефлексія» і «саморозвиток майбутніх психологів», усвідомлення їх важливості у професійній

діяльності. Цей етап відбувався в онлайн форматі. Для досягнення мети ми створили навчальний простір «Професійна рефлексія як механізм саморозвитку майбутніх психологів», який був розташований в екосистемі Го-Лаб на платформі для створення дослідницьких навчальних середовищ Граасп (<https://graasp.eu>). На цьому етапі використовувались наступні методи роботи: *міні лекції* («Професійна рефлексія в діяльності психолога», «Професійний саморозвиток як невід'ємна складова професіоналізму»), які націлені на підвищення потенціалу осмисленості зазначених термінів; *інформаційні відеоролики* з метою розширення уявлень про застосування досліджуваних феноменів для підвищення ефективності навчання, моделювання власної професійної діяльності; *відеофільми*, які активізували у студентів рефлексію та прагнення до саморозвитку (фільм «Пірати силіконової долини», режисер Мартін Берк, США, 1999 р.); *дискусії* («Ефективність професійної рефлексії в роботі психолога», «Професійний саморозвиток майбутнього психолога як необхідна умова його успішності»), що спонукали майбутніх фахівців до осмислення можливостей власного «Я» з позиції психологів та співвіднесення їх із вимогами професії, а це сприяло активізації стремління займатись самоосвітою підсилювало вмотивованість до саморозвитку в психології.

Другий етап був націлений на розвиток у майбутніх психологів здатності до саморозуміння себе з позиції «Я-студент як майбутній фахівець». Основною метою на цьому етапі була *рефлексія власних професійних знань та ціннісне прийняття професії досліджуваними*. Означена мета реалізовувалась шляхом впровадження заходів психологічного змісту: *створення синквейнів* («Професійна рефлексія», «Професійний саморозвиток», «Я майбутній психолог») для розширення та закріплення професійного тезаурусу; *ведення щоденника рефлексії під час практики*, щоб сприяти глибшому усвідомленню труднощів, які виникають у процесі реалізації набутих професійних знань у діяльності.

На *третьому етапі* студенти здійснювали саморозкриття себе як майбутніх професіоналів. Цикл заходів мав на меті підсилити їх *готовність до професійної самореалізації*. Ми підібрали активні методи роботи: *конференції в стилі ТЕД Токс*, для поглиблення розуміння студентами обраної професії на основі спілкування з психологами, які вже досягли успіху; *психологічні фестивалі, тренінги*, в яких майбутні психологи були учасниками як волонтери та тренери, що сприяло формуванню у них умінь застосовувати набуті в процесі навчання компетенціям для творчого вирішення поставлених професійних завдань.

Також для реалізації окреслених у програмі завдань було створено *соціально-психологічний тренінг* «Розвиток професійної рефлексії у майбутніх психологів», який містив 11 занять по 80 хвилин кожне, які проходили один раз на тиждень. Заняття проводились з досліджуваними експериментальної групи. Мета тренінгу полягала у підвищенні ефективності розвитку структурних компонентів та складників професійної рефлексії майбутніх психологів. Завданнями тренінгу стали наступні: навчити досліджуваних застосовувати набуті теоретичні знання, розвинути їх комунікативні якості, емпатію й толерантність, удосконалити професійні вміння; трансформувати зовнішні професійні мотиви у внутрішні; посилити їх ідентифікацію з професією психолога; актуалізувати позитивну

особистісну позицію «Я-майбутній фахівець»; навчити свідомій регуляції професійної діяльності, сприяти формуванню їх самоефективності; підвищити рівень готовності до самореалізації за обраною професією.

Результати діагностики за методом «поперечних зрізів» до і після формувального експерименту надали можливість визначити кількісні та якісні зміни, що відбулися по його завершенню. Як було констатовано за допомогою кореляційного аналізу, особливу увагу варто звернути на взаємозв'язки між «професійним саморозвитком» та такими складниками професійної рефлексії як «професійні знання», «ціннісне прийняття професії», «готовність до професійної самореалізації», оскільки вони продемонстрували помірні та слабкі кореляції. Тому для підвищення ефективності розвитку професійної рефлексії з метою активізації саморозвитку головний акцент нами було поставлено на вище зазначені складники.

Після реалізації програми змінились кількісні та якісні показники рівнів розвитку складників професійної рефлексії майбутніх психологів експериментальної та контрольної групи, їх подано в табл. 1.

Як видно з таблиці в експериментальній групі майбутніх психологів зросли показники високого та середнього рівнів професійних знань. Вони позитивно ставляться до теоретичних знань, почав зростати потенціал їх розуміння та використання при вирішенні складних професійних ситуацій; відбулось переосмислення власного ставлення до інноваційних технологій в психології, які є базисом самореалізації у прикладній діяльності. Показники *низького рівня* навпаки зменшились, хоча досліджувані досить поверхнево орієнтуються у теоретичних знаннях з психології, слабо усвідомлюють їх значущість в обраній професії, проте з'явилась особистісна зацікавленість психологічною наукою. Відбулися зміни у «ціннісному прийнятті професії». В експериментальній групі зросли показники *позитивного ставлення до клієнта, кваліфікованого психолога нашого часу* та

Таблиця 1

Кількісні показники (%) рівня розвитку складників професійної рефлексії майбутніх психологів до та після формувального експерименту

Рівень розвитку Складники професійної рефлексії		Високий				Середній				Низький			
		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
		до	після	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після
Професійні знання	Загальнопсихологічні	30,33	42,42	32,35	35,3	42,42	51,52	50,00	52,94	27,27	6,06	17,66	14,70
	Спеціальні психологічні	21,21	30,30	23,52	26,46	57,57	66,66	61,74	64,68	21,21	3,03	11,76	11,76
Ціннісне прийняття професії	клієнт	48,48	69,69	47,04	47,04	33,33	24,24	35,28	38,22	18,18	6,06	17,64	14,70
	кваліфікований психолог	45,45	63,63	49,98	47,04	39,39	33,33	32,34	35,28	15,15	3,03	17,64	17,64
	професія психолог	42,42	69,69	38,22	35,28	24,24	21,21	29,40	32,34	33,33	9,09	32,34	32,34
Готовність до		6,06	12,12	5,88	5,88	69,69	78,78	70,56	73,50	24,24	12,12	23,52	22,58

професійної самореалізації												
-------------------------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

позитивного ставлення до клієнта, кваліфікованого психолога нашого часу та професії психолог. Майбутнім психологам властиве доброзичливе і безоцінне ставлення до клієнта, розуміння того, що важливо допомагати кожному, хто звертається за підтримкою; мають взірці для наслідування в образі провідних психологів нашого часу, які постійно розширюють власні компетенції; приймають, люблять обрану професію та хочуть присвятити їй життя. Зменшилась кількість студентів із *нейтральним та негативним ставленням*, це є свідченням того, що цих респондентів дещо насторожувала перспектива роботи з клієнтами, проте після тренінгу виникло бажання навчитись застосовувати прийоми ефективної комунікації з ними на практиці; підвищилась значущість відомих психологів, з'явилися приклади для наслідування й розуміння того, яким має бути кваліфікований психолог нашого часу; загалом констатовано, що емоційне ставлення майбутніх психологів до професії почало змінюватись на цінніше.

Зросли показники високого та середнього рівнів розвитку *готовності майбутніх психологів до професійної самореалізації*, що засвідчує їх впевненість у правильності вибору професії, в них відбувається зростання усвідомлення важливості вміння адекватного самооцінювання для реалізації у професії сильних боків власного «Я» з позиції фахівця. На *низькому рівні* констатовано зниження показників, після тренінгу у досліджуваних активізувалась потреба в рефлексії власних знань та досвіду і з'явилась зацікавленість у виконанні професійних завдань.

Загалом нами були констатовані позитивні зміни за всіма структурними компонентами професійної рефлексії. Після формувального експерименту виявлено, що майбутні психологи почали усвідомлено ставитись до опанування теоретичними знаннями, осмислили, які професійні якості й вміння є важливими в діяльності психолога, стали більш спрямованими на підвищення потенціалу своєї професійної мотивації, у них відбулось переосмислення позитивного ціннісного ставлення до професії й особистісне її прийняття, що є необхідною передумовою для успішного професійного саморозвитку, навчилися ефективно використовувати набуті професійні компетентності для вирішення професійних завдань та свідомо регулювати свою навчально-професійну діяльність. Також вони прагнуть критично оцінювати себе, власну готовність до професійної діяльності та самореалізації в ній. Варто відзначити, що показники розвитку описаних складників у студентів контрольної групи залишились майже без змін.

За результатами формувального експерименту відбулись зміни в показниках *рівня саморозвитку* майбутніх психологів експериментальної групи. *Високий рівень* зріс від 33,33% до 42,42%. Вони цілком впевнені у правильності вибору майбутньої професії, прагнуть до активного самопізнання в ній, розуміють важливість безперервної, цілеспрямованої самоосвіти, починають усвідомлювати себе як психологів і хочуть розширювати компетентності та самовдосконалюватися в обраній професійній діяльності. Підвищились показники *середнього рівня* від 54,54% до 57,57%. Досліджувані задоволені обраною спеціальністю, почали цінувати її не лише за престижність, але й за значущість як для себе особисто, так і

для суспільства загалом; намагаються аналізувати недоліки, невдачі, які заважають їм у саморозвитку, приймають до відома успішні дії та вчинки в просторі власного «Я-майбутнього професіонала»; систематично поглиблюють свої професійні знання, удосконалюють вміння й навички; хочуть стати компетентними психологами в майбутньому та рішуче налаштовані надавати професійну допомогу тим, хто її потребує; прагнуть оволодіти прийомами самовдосконалення. *Низький рівень* змінився від 12,12% до 0%. Це є свідченням того, що у досліджуваних сталась переоцінка себе, вони відкриті до самопізнання та готові до саморозвитку.

Для визначення ефективності розвивальної програми підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів ми перевірили статистичну значущість змін до та після формувального експерименту за допомогою t-критерія Ст'юдента. Результати дослідження засвідчили посилення кореляційних зв'язків між усіма складниками професійної рефлексії та з саморозвитком майбутніх психологів.

Отже, результати формувального експерименту показали, що розвиваючи структурні компоненти професійної рефлексії, можна підвищити ефективність її розвитку, а це, в свою чергу, стимулює професійний саморозвиток майбутніх психологів. Це є свідченням того, що професійна рефлексія є ефективним механізмом саморозвитку майбутніх психологів. Методичні рекомендації були розроблені для викладачів закладів вищої освіти і спрямовані на підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку в майбутніх психологів.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне та емпіричне вивчення професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів, визначено психологічні особливості розвитку досліджуваних феноменів та їх взаємозв'язок, розроблено програму супроводу.

1. Саморозвиток майбутніх психологів – це усвідомлений, відрефлексований і самокерований процес, який базується на їх прагненні до пізнання себе, суб'єктивній зацікавленості професією, вмотивованості до набуття фахових компетентностей, стремлінні займатися самоосвітою, потребі у професійному самовдосконаленні та самоздійсненні. Критеріями саморозвитку майбутніх психологів є самоосвіта, самопізнання; мотивація до ціннісного самостварення, самооцінки себе як психолога; самовдосконалення професійної діяльності.

Одним із основних психологічних механізмів саморозвитку особистості є рефлексія. Вона спонукає людину до самопізнання, самоусвідомлення, самозміни і таким чином сприяє її саморозвитку. Найбільшій актуальності рефлексія набуває в юнацькому віці й є основоположною у здійсненні освітньо-професійної діяльності.

2. Професійна рефлексія майбутніх психологів – це психологічний механізм професійного самовдосконалення через осмислення людиною можливостей власного «Я» з позиції фахівця, та співвіднесення їх із вимогами обраної професії, завдяки чому стає можливим саморозвиток особистості як професіонала. Критеріями розвитку професійної рефлексії є досконале володіння теоретичними знаннями, сформовані професійні якості та вміння, вмотивованість та ціннісне

ставлення до майбутньої професії, готовність до реалізації власних професійних планів.

Розвиток професійної рефлексії майбутніх психологів характеризується наступними рівнями та показниками: *високий* – постійно збагачують свої професійні знання, емпатійні та толерантні стосовно інших, з легкістю вибудовують ефективну комунікацію з людьми, вмотивовані стосовно обраної професії, яка цілком їх задовольняє, мають активну особистісну позицію, готові до самореалізації в майбутній професії; *середній* – володіють професійними знаннями, проте інколи не вірно співвідносять основні поняття, емпатійні й здатні приймати індивідуальність інших людей, однак у конфліктній ситуації, не завжди можуть знайти альтернативне рішення, знають стратегії і тактики конструктивного спілкування, втім сумніваються чи зможуть їх ефективно застосувати на практиці, переважаючими професійними мотивами є бажання отримати похвалу і матеріальні винагороди, мають нейтральні емоції та особистісну позицію стосовно професії, прагнуть реалізуватись в психології, але їм складно спрогнозувати стратегії досягнення цієї мети; *низький* – властива недостатня теоретична обізнаність, їм складно приймати думки і погляди інших, якщо вони не співпадають з їхніми, є труднощі у встановленні контакту з людьми, простежуються емоції неприйняття професії та пасивна позиція щодо неї, мають недостатню мотивацію, не впевнені, що психологія це їх покликання.

3. Специфіка саморозвитку майбутніх психологів залежить від особливостей розвитку професійної рефлексії. Вона складається з трьох компонентів. *Когнітивно-інформаційний* – містить такі складники як професійні знання, якості, вміння. Їх розвиток сприяє усвідомленню студентами вимог до фахівця в обраній професії, свідомому збагаченню власних знань, удосконаленню професійних компетенцій потрібних для здійснення ефективної професійної діяльності в майбутньому. *Мотиваційно-ціннісний* складається з мотивації до майбутньої професії, емоційно-ціннісного ставлення до неї та ціннісного її прийняття. Сформованість цих складників забезпечує усвідомлення майбутніми психологами своїх професійних мотивів, становлення професійної позиції та засвоєння професійних цінностей, які є орієнтирами для успішного професійного саморозвитку. *Регулятивно-поведінковий* має в своєму складі професійну саморегуляцію, самоефективність та готовність студентів до професійної самореалізації, що впливають на усвідомлення студентами себе як майбутніх психологів, які здатні ефективно використовувати набуті професійні компетенції, свідомо скеровувати дії на виконання поставлених професійних завдань, критично оцінювати свою професійну діяльність та професійну готовність до практичної діяльності за фахом, а це в свою чергу стимулює прагнення до самовдосконалення і саморозвитку в професії.

Емпіричне вивчення професійної рефлексії показало, що когнітивно-інформаційний компонент розвинений найкраще, проте спостерігається недооцінка студентами значущості теоретичних знань, складнощі у налагодженні взаємодії з людьми; ціннісно-мотиваційний компонент виявився опосередковано розвиненим, адже основним мотивуючим фактором у досліджуваних було бажання отримати матеріальні бонуси, недостатня практична компетентність викликала страх роботи з

клієнтом; найслабше розвиненим був регулятивно-поведінковий компонент, що пов'язано з невпевненістю майбутніх психологів у власній ефективності та здатності стати професіоналами, нестачею у них практичного досвіду. Ефективність процесу саморозвитку майбутніх психологів, з одного боку, пов'язана з високими та помірними показниками розвитку таких складників професійної рефлексії як професійні якості, мотивація до майбутньої професії, емоційно-ціннісне ставлення до неї, професійна самоефективність та професійна саморегуляція. З іншого боку, низькі показники за такими складниками як професійні знання, ціннісне прийняття професії, готовність до професійної самореалізації вказують на порушення цілісності становлення досліджуваного процесу. Виявлення вищезгаданих особливостей зумовило необхідність розробки системи розвивальних заходів, спрямованих на розвиток компонентів та складників професійної рефлексії і, як результат, посилили більш активний, планомірний та цілеспрямований процес професійного саморозвитку майбутніх психологів.

4. Психологічний супровід базувався на розвивальній програмі та соціально-психологічному тренінгу підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів на засадах вихідних положень особистісно-орієнтованого підходу. Ефективність запропонованого авторського психологічного супроводу визначалась зростанням усвідомленого прагнення студентів до самопізнання, вмотивованості до набуття нових компетентностей, прагнення до самоосвіти, зацікавленості професією, готовності до самореалізації й стремління до саморозвитку в психології. Таким чином, підвищення ефективності розвитку структури професійної рефлексії, сприяло потенціалу її розвинутої, а це, в свою чергу, активізувало професійний саморозвиток майбутніх психологів. Розроблені практичні рекомендації спрямовані на допомогу академічним кураторам, викладачам та практичним психологам ЗВО у навчально-професійній діяльності з метою підвищення потенціалу рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів.

Подана дисертаційна робота не вичерпує всіх аспектів прояву та розвитку професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів. Більш глибокого теоретичного й емпіричного вивчення потребують питання, що стосуються дослідження ролі професійної рефлексії в проектуванні успішного професійного шляху фахівця, впливу індивідуальних особливостей особистості на процес професійного саморозвитку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Вітчизняні фахові видання:

1. Герасимова А. І. Проблема формування професійної мотивації студентів під час навчання у вищому навчальному закладі / А. І. Герасимова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – Вип. 32. – С. 26-36.

2. Іващенко А. І. Етапи професійного розвитку майбутнього психолога. /А. І. Іващенко // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки. – 2015. – С. 135-142.

3. Іващенко А. І. Наукові підходи до вивчення проблеми саморозвитку як психологічного феномена / А. І. Іващенко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – Вип. 36. – С. 217-223.

4. Іващенко А. І. Поняття «професійна рефлексія» та її значущість у практичній діяльності майбутнього психолога / А. І. Іващенко // Вісник ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки. – Чернігів, 2015.— Вип. 128. – С. 116-121.

5. Іващенко А. І. Особливості апробації методики «Оцінна карта самоаналізу та самооцінки професійних умінь майбутніх психологів» / А. І. Іващенко // «Теорія і практика сучасної психології» зб. наук. праць. – Київ, 2018.— С. 17-23.

Наукометричні фахові видання:

6. Іващенко А. І. Рефлексія як механізм саморозвитку особистості юнацького віку / А. І. Іващенко // Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific journal). – Warszawa, 2016. – № 6. – С. 132-137.

7. Іващенко А. В., Іващенко А.І. Модифікація методики розробленої О. Гавриловою «Тип та рівень професійної самореалізації» / А.В. Іващенко, А.І. Іващенко// Наукового вісника Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – Херсон, 2020. – № 2. – С. 126-131.

АНОТАЦІЇ

Іващенко А.І. Професійна рефлексія як механізм саморозвитку майбутніх психологів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2020.

Дисертація присвячена дослідженню професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів. Визначено психологічний зміст і сутність понять «саморозвиток майбутніх психологів» та «професійна рефлексія майбутніх психологів»; виокремлено структурні компоненти та складники професійної рефлексії – когнітивно-інформаційний, мотиваційно-ціннісний та регулятивно-поведінковий; сконструйовано її психологічну модель; емпірично досліджено психологічні особливості професійної рефлексії та саморозвитку майбутніх психологів, обґрунтовано критерії професійної рефлексії та саморозвитку, якісні та кількісні показники і рівні розвитку досліджуваних феноменів; доведено взаємозв'язок між саморозвитком й професійною рефлексією та вплив останньої на саморозвиток майбутніх психологів; розроблено, апробовано та доведено ефективність розвивальної програми та соціально-психологічного тренінгу підвищення потенціалу професійної рефлексії як механізму саморозвитку майбутніх психологів; розроблені методичні рекомендації викладачам, академічним кураторам та психологам закладів вищої освіти щодо підвищення потенціалу розвитку досліджуваного психологічного утворення.

Ключові слова: професійна рефлексія майбутніх психологів; професійний саморозвиток; психологічний механізм; когнітивно-інформаційний компонент

професійної рефлексії, мотиваційно-ціннісний компонент професійної рефлексії, регулятивно-поведінковий компонент професійної рефлексії.

Иващенко А.И. Профессиональная рефлексия как механизм саморазвития будущих психологов. - Квалификационная научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология». –Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2020.

Диссертация посвящена исследованию профессиональной рефлексии как механизма саморазвития будущих психологов. Осуществлен теоретический анализ саморазвития личности; проанализированы психологические механизмы указанного процесса; презентована рефлексия как механизм саморазвития личности юношеского возраста; показано влияние профессиональной рефлексии на личностное развитие и саморазвитие будущих психологов. Выделены структурные компоненты и составляющие профессиональной рефлексии – когнитивно-информационный (профессиональные знания, умения, качества), мотивационно-ценностный (мотивация к будущей профессии, эмоционально-ценностное отношение к ней, ценностное его принятия) и регулятивно-поведенческий (профессиональная саморегуляция, самоэффективность, готовность к профессиональной самореализации) профессиональной рефлексии.

В ходе эмпирического исследования определены психологические особенности профессиональной рефлексии и саморазвития будущих психологов и обоснованы критерии (владение теоретическими знаниями, сформированы профессиональные качества и умения, мотивированность и ценностное отношение к будущей профессии, готовность к реализации собственных профессиональных планов) профессиональной рефлексии и саморазвития (самообразование, самопознания, мотивация к ценностного самоотношения, самооценка себя как психолога, самосовершенствования профессиональной деятельности), качественные и количественные показатели и уровни (высокий, средний, низкий) исследуемых феноменов. Выявленные взаимосвязи между саморазвитием и профессиональной рефлексией и обоснована необходимость целенаправленной работы с составляющими профессиональной рефлексии, которые нарушают целостность развития исследуемого процесса.

Представлена модель психологического сопровождения активизации профессиональной рефлексии как механизма саморазвития будущих психологов, для реализации которой разработана и апробирована развивающая программа и социально-психологический тренинг повышения ее потенциала. Доказана эффективность и необходимость внедрения данной программы. Разработаны методические рекомендации преподавателям высших учебных заведений по повышению потенциала развития изучаемого психологического образования.

Ключевые слова: профессиональная рефлексия будущих психологов; профессиональное саморазвитие; психологический механизм; когнитивно-информационный компонент профессиональной рефлексии, мотивационно-ценностный компонент профессиональной рефлексии, регулятивно-поведенческий компонент профессиональной рефлексии.

Ivashchenko A.I. Professional reflection as future psychologists' self-development mechanism. – Qualification research paper, manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Psychology, Specialty 19.00.07 «Pedagogical and developmental psychology». – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2020.

The thesis is devoted to the study of professional reflection as future psychologists' self-development mechanism. The psychological sense and the essence of the notions «future psychologists' self-development» and «future psychologists' professional reflection» were defined; the structural components in professional reflection were distinguished – cognitive informational, motivational value-based and regulative behavioural ones; its psychological model was built; the psychological peculiarities of future psychologists' professional reflection and self-development was empirically studied; the criteria of professional reflection and self-development as well as qualitative and quantitative characteristics and development levels of the studied phenomena were revealed; the connection between self-development and professional reflection was proved together with the influence the reflection has on future psychologists' self-development; the thesis developed, tested and proved the effectiveness of the developmental programme and social psychological training for improving the potential of professional reflection as future psychologists' self-development mechanism; the methodological recommendations concerning the improvement in the developmental potential of the psychological notion under consideration for professors, academic advisors and university psychologists were developed.

Key words: future psychologists' professional reflection; professional self-development; psychological mechanism; cognitive informational component of professional reflection, motivational value-based component, regulative behavioural component.